

ERIS RUSI

PROF. DR. LEKË GJIKNURI
Portreti i një shkencëtari

Biografi e autorizuar

BOTIMET TOENA

Tiranë, 2025

Botuese: Irena Toçi

Korrektore letrare: Majlinda Bami

Përkujdesja grafike dhe kopertina: Adriana Matraku

ISBN: 9789928960245

© Autori

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara.

Asnjë pjesë e këtij libri nuk mund të riprodhohet pa leje paraprake.

BOTIMET TOENA

Rr. "M. Gjollës" nr. 71, Tiranë 1023.

Kutia Postare 1420

E-mail: botimet.toena@gmail.com

toena.porosionline@gmail.com

<https://toena.al/>

Prof. Dr. LEKË GJIKNURI

“Në politikë, njerëzit kanë nevojë për një mentor. Disa e gjejnë në figurën e një mbështetësi që ua ka hapur rrugën, të tjerë në një udhëheqës frymëzues. Por për mua, mentori i vërtetë ishte im atë, ai që më kishte udhëhequr që fëmijë. Ai nuk jetonte më kur unë nisa të ec para në jetën publike, por modeli i tij, fjala e tij, mënyra si jetoj, më kanë shërbyer si të kisha një mentor në hije. Çdo herë që ndodhesha përballë një vendimi të vështirë, pyesja veten: “Si do të kishte vepruar ai? Si do të ishte ndjerë në këtë moment?” Dhe përgjigjja vinte natyrshëm, nga brenda meje, sepse ai ishte bërë pjesë e ndërgjegjes sime. Në botën politike, miqtë shpesh vijnë me kushte, me interesa. Është vështirë të gjesh dikë që të thotë të vërtetën pa përlogaritje. Por po të ishte gjallë, babai do ta kishte bërë këtë, do të më kishte thënë gjithçka pa kushte, siç bëjnë vetëm ata që të duan pa interes. Edhe sot, kur arrij diçka, ndiej gëzim të brendshëm, por nuk kam nevojë ta shpall. Kam mësuar se suksesi është një përqafim i heshtur me veten. Ndaj jam me këmbë në tokë, dhe kam arsye që të jem krenar, sepse ka njerëz që të japin një mbiemër, dhe ka njerëz që të japin një rrugë. Leka m’i la trashëgim të dyja.”

DAMIAN GJIKNURI

HYRJE

Një tingull. Që vibron ajrin dhe kthehet në rreze drite, vrapon me nxitimin e kohës të prekë sa më shumë të mundet. Bie mbi fytyrën e njeriut që e zgjedh misionin e jetës, punën, pasionin, familjen, bashkëshorten; që ndriçon faqet e ditës me shpirtin e tij dhe përthyeret në terrenin ku ngrihet origjina. Pastaj bëhet njësh me hapësirën e detit që qeton anë e mbanë tokës, derisa humbet, paqësisht, përtej. E ndërkohë tinguj të tjerë kumbojnë dhe vibrojnë ajrin. Rreze të tjera zgjaten së largu, e nuk duan tjetër veç të nxitojnë e t'ia kalojnë kohës, por tingulli, ah, ai tingull, që të ndërmend se jetojmë përmes veprave që lëmë pas, jo përmes viteve që na duhet të mbyllim jetën në këtë tokë; që jeton përmes mallit dhe ndjenjave që mbeten tek të tjerët, jo përmes frymëmarrjes që mbush mushkëritë; nuk jemi numra në kuadratin e orës, as akrepa që lëvizin mekanikisht, njëtrajtësisht, ngadalë. Jemi ky tingull, që bëhet dritë, në një botë ku zhurma është gjithmonë pranë nesh dhe heshtja shpesh shihet si një ndalesë e frikshme, një prishje e ritmit të zakonshëm të jetës. Ndaj duhet pasur durim, për të pritur që e pavetëdijshmja të bëhet e ndërgjegjshme. Pikërisht në heshtje fillon ky proces, një dialog i brendshëm me botën dhe njerëzit. Kjo është koha e duhur për të përmendur emrin e përveçëm, tingullin, rrezen e dritës.

Libri “Lekë Gjikhuri - Portreti i një shkencëtari” synon të nxjerrë në pah tiparet njerëzore dhe profesionale të profesor Lekë Gjikhurit, si një personalitet i shkencës shqiptare, si modeli i njeriut që me tingullin e tij, ka krijuar shtigjet ku sot qëndrojnë ngrehinat e shkencës në vendin tonë. Ekzistojnë momente në jetë kur gjithçka duket e ngrirë, sikur koha të ketë ndalur. Në këto çaste, heshtja rëndon si një re e zezë, duke u shtrirë mbi zemrën dhe mendjen. Kjo gjendje mund të përjetohet si një errësirë e përkohshme, një vend ku shpirti ngjashëm me natyrën, duket se ka hyrë në

një dimër të gjatë. Por nata bëhet më e errët kur afron agimi dhe heshtja nuk është pezullim i përhershëm. Ajo është si një pauzë mes jetës e gjurmëve të lëna në të, një çast pushimi që i jep kuptim më të thellë çdo gjesti që shihet pambarimisht përpara.

Por çfarë ndodh kur kjo heshtje thyhet? Kur heshtja s'është më e tillë, por shndërrohet në një urë drejt kuptimit? E kjo dosje e mbushur plot me fletë të zverdhura nga koha, me dëshmi, me faqe gazetash, me fjalime të jetës parlamentare, tanimë qëndron si një sfinks që duhet deshifruar, për të krijuar një model të paimitueshëm në shoqërinë e vendit tonë sot.

Kanë kaluar dy dhjetëvjeçarë nga ndarja nga jeta e profesor Lekë Gjicknurit, një prej themeluesve të fakultetit të Shkencave Natyrore në Universitetin e Tiranës, themeluesit të shoqatës së parë ambientaliste pas ndryshimit të sistemit në Shqipëri, shkencëtarit, pedagogut, studiuesit, bashkëshortit dhe prindit që ka shoqëruar ikjen e tij me një boshllëk të madh. E çdo vit që kalon, është si një shtresë e heshtjes që i vihet planetit që rrotullohet me ne, por heshtja nuk është asnjëherë boshllëk i thjeshtë. Në të, mund të ndiejmë gravitetin e pyetjeve më të mëdha të jetës: kush jemi, çfarë duam, dhe cili është qëllimi ynë në këtë botë? Të vjen t'i rikthehesh Viktor Franklit, psikiatrit që i mbijetoi Holokaustit: "*Ai që ka një 'Pse' për të jetuar, mund të përballojë çdo 'Si'.*" Në heshtje, njeriu përballlet me këtë «pse» dhe fillon të kuptojë thelbin e ekzistencës së tij.

Ndaj, i shtyrë nga qëllimet që frymëzuan në jetë profesor Lekë Gjicknuri, kjo biografi letrare kërkon të komunikojë te lexuesit tiparet më të vlefshme të ekzistencës së tij. Lexuesi ftohet që në kopertinën e librit të kuptojë kush ka qenë profesor Leka: një e qeshur e përmbajtur, me sytë që shohin përtej, që lëshojnë shkëlqim sikur të bartin brenda ëndrra dhe mendim, një energji e çuditshme që të rrëmben dhe të qetëson njëherësh. Përfytyroni qepallat që ulen ngadalë mbi sytë e kthjellët dhe të mprehtë të profesorit, duke i dhënë fytyrës një shkëlqim serioz dhe vigjilent. Buzët i mbyllën dhe i rrudhën lehtë në cepat e gojës, të mbushura me mençuri, me një ironi të hollë që ndriçon kur ai flet për të tjerët apo për veten. Shpirti i tij ka ndjesinë e rrallë që kap thelbin e gjithçkaje përreth, një prani e matur që depërton me kujdes në rrjedhën e gjërave, si një erë e lehtë që lëviz përmes ajrit pa u ndjerë. Shtrengon lehtë në dorë stilolapsin, me sigurinë e një mjeshtërie të formuar prej kohës, një gjest që nuk kërkon asnjë përpjekje të jashtme, sikur shkrimi për të është një vazhdim natyror i vetes. Nga ky

moment, me artin e shkrimit dhe mjeshtërinë e fjalës, ti lexues, tashmë ke hyrë në shpirtin e Profesor Lekë Gjicknurit; ai shfaqet përpara teje jo si një ekzistencë fizike, por si një prani shpirtërore. Ndërsa historiani shikon vetëm në lëvizjen e gjerë të ngjarjeve dhe në ndikimin e tyre mbi jetën publike, biografi i drejton sytë nga thellësia e tipareve të veçanta dhe prekëse të një jete të papërsëritshme. Krahasimi të çon te historiani i kohëve të lashta, Plutarku, i cili e shpreh plot art thjeshtësinë e figurës së Jul Cezarit duke përmendur pamjen e tij të zbehtë dhe vuajtjet e tij të shpeshta, jo vetëm shkëlqimin, por edhe përballjet, humbjet, zhgënjimet. Nën të njëjtën frymë, ky libër kërkoi të përshkruajë jo vetëm arritjet e profesor Gjicknurit në shkencë, në dije, në angazhimin politik e social përgjatë kohës kur Shqipëria përjetoi ndryshime thelbësore, por edhe ato gjeste të vogla që i japin jetë portretit të tij të veçantë dhe të gjallë. Bota e profesor Lekë Gjicknurit përshkohet nga episode të shumta që e ndriçojnë karakterin e tij, edhe në ditët më të errëta, kur erërat e kundërshtimit ngriheshin përpara tij nga ata që zotëronin mjeshtërisht dinakëritë dhe prapaskenat, por që ishin të largët ndaj vlerave dhe botës së profesorit. Megjithatë, pavarësisht sfidave dhe atyre që kërkonin ta devijonin nga qëllimet, ai shfaqet gjithmonë i përqendruar, me një maturi të thellë e të qetë që i mbante sytë largpamës, duke e bërë të ndjeshëm ndaj jetës dhe të vendosur në parimet e pakthyeshme.

Nën këtë dritë, libri rrëfen detaje të jetës, mënyrën si profesor Lekë Gjicknuri e nisi rrugëtimin në fshatin e tij të lindjes, në atë tokë të rrethuar nga malet dhe deti, e më pas lidhjen e fortë me të atin, një nga themeluesit e shkollës së parë shqipe në Labëri; më tej, studimet e larta në Bullgari, që shndërrohen në kopshtin e mrekullueshëm të kujtimeve; e akoma më tutje karriera, pasionet, dashuria, familja, fëmijët, politika, përkushtimi ndaj njerëzve të zakonshëm dhe natyrës në esencën e saj. Krejt ky rrëfim, me këtë elemente të shumëfishta, merr formën e një modeli të nevojshëm për shoqërinë shqiptare në ditët e sotme. Jeta e njerëzve që kanë lënë gjurmë në shoqëri, është thelbësore për të kuptuar nuancat e shpirtit dhe për të nxjerrë mësim nga përvojat e tyre. Sikundër personalitete të njohura të së kaluarës nuk kursenin asnjë përpjekje për të ngritur veprat e tyre në një përsosmëri që i bënte ato të admirueshme në botë, kështu edhe profesori Gjicknuri e ka kaluar jetën në ndjekje të përsosmërisë, pavarësisht vështirësive dhe rrethanave që ia bënin të vështirë e problematik këtë rrugëtim.

Me këtë libër, lexuesit ftohen të kuptojnë kush ka qenë përmasa njerëzore dhe profesionale e profesor Lekë Gjicknurit, cilat ishin skajet ku gjallonte energjia dhe intelekti i tij. Kur heshtja thyhet dhe njeriu thirret të dëshmojë, çdo veprim dhe çdo mendim merr peshën e një misioni. Dëshmia për jetën nuk matet me ato që kemi arritur materialisht, por me ato që kemi dhënë shpirtërisht. A kemi qenë një dritë për të tjerët në errësirën e tyre? A kemi ndihmuar të ndërtojmë një botë ku vlerat, dinjiteti dhe profesioni i japin kuptim lidhjes me vendlindjen dhe njerëzit tanë? Qëllimi i jetës është të mos jesh thjesht i kënaqur me gjërat, por të jesh i dobishëm, të jesh i nderuar, të jesh i dhembshur, të bësh një ndryshim. Në fund, ajo që mbetet është dëshmia jonë, një testament i asaj që kemi qenë dhe i ndikimit që kemi pasur në botë. Dhe në këtë qëllim, gjendet arsyeja e shkrimit të këtij libri, si një dëshmi që profesor Lekë Gjicknuri ka jetuar jo vetëm për veten, por për një mision më të madh. Lexuesit janë të parët që do ta ndiejnë se fjalët që përshkruajnë figurën e profesor Lekë Gjicknurit, nuk kanë për qëllim të ekzaltojnë, as të hiperbolizojnë njeriun, por kërkojnë të përçojnë kumbimin e tij, atë të tingull të parë e të papërsëritshëm që e ka ekzistenca e njeriut kur vjen me mision në këtë jetë.

Profesor Lekë Gjicknuri ishte pionieri që hodhi dritë mbi misteret e botës nënujore, duke u shndërruar në një figurë poliedrike që shënjoji shkencën dhe arritjet akademike në Shqipëri. Për më shumë se dy dekada, ai kreu hulumtime të rëndësishme në fushën e faunës detare, duke u zhytur pothuajse në gjithë bregdetin shqiptar për të mbledhur të dhëna mbi zoologjinë e jovertebrorëve. Kontributet e tij pasuruan Muzeun e Shkencave të Natyrës me koleksione të vyera, përfshirë skeletin e një balene dhe shumë specie të tjera. Si pjesë e politikës shqiptare, si deputet i Kuvendit të Republikës së Shqipërisë gjatë viteve '90, do të njiheni me një njeri që jetonte në shërbim të komunitetit, që nuk stepej të bënte publike gjithë nevojat dhe mangësitë e shoqërisë, e që sëmundjen që iu shfaq papritur, e la të priste, për detyrat që ia impononte kodi i tij moral se duheshin zgjidhur të parat.

Por përpara se të ishte profesor, studiues, politikan, ai ishte thjesht Leka: gjysma e qiellit për bashkëshorten e tij, Liri Gjicknuri dhe fëmijët e tyre. Në morinë e arritjeve shkencore dhe angazhimeve publike, ekzistonte një botë intime, e ndërtuar mbi themelet e dashurisë dhe përkushtimit familjar. Mendoni pak jetën, si rrjedh e mpaket, si të jetë një filxhan kafeje

që në çdo rruftje, i afrohet fundit nga pak. E përballë teje, në karrigen bosh, ku dikur pat qenë ulur njeriu që mbushte ditën dhe jetën tënde, tani është vetmia. Por jo një vetmi që tremb, jo një vetmi që mpak, por një vetmi ku mund të shohësh, ku arrin ta dallosh prapëseprapë atë, në ajo karrige, që tashmë është bosh. Kjo linjë, që është pjesë e rrëfimit në biografinë e profesor Lekës, ngrihet mbi një dashuri të përhershme, një lidhje që nuk mund të shkatërrohet nga kalimi i kohës apo ndarja fizike, e si e tillë, vlen si model për të gjithë.

* * *

Në kapërcyellin e ndërrimit të sistemeve, kur bota e vjetër po zhdukej dhe ajo e re kërkonte me ngulm të dilte në sipërfaqe, Profesor Gjicknuri denoncoi dëmet ndaj natyrës në Shqipëri. Ai besonte se “natyra nuk ka nxitim... dhe megjithatë gjithçka realizohet”, një filozofi kjo që përshkoi gjithë jetën dhe veprën e tij. Ndaj faqet e këtij libri i përngjajnë udhëtimit nëpër jetën e një njeriu që mishëron përkushtimin ndaj shkencës, dashurinë për familjen dhe pasionin për natyrën. Në këtë mënyrë, lexuesit mund të përjetojnë jo thjesht një rrëfim mbi jetën e profesorit, por një hyrje në dimensionin e brendshëm, në kodet e padukshme që drejojnë veprimet, në ndjenjat më të thella dhe në mendimet që i dhanë formë ekzistencës së tij. Do të ndieni fuqinë e përkushtimit, peshën e heshtjes dhe një urtësi të përjetshme që rrjedh si ujë i qetë nga ky njeri, i cili nuk jetoi për vetveten, por për gjithçka që mbetet dhe i kalon kufijtë e një jete të zakonshme. Ky është profesor Leka, një shpirt që, duke e mbajtur të pacenuar lidhjen me të vërtetën, e shndërroi ekzistencën dhe përkushtimin e tij në një testament për brezat e ardhshëm. Rrëfimi dhe ngjarjet e përmbledhura brenda tekstit, synojnë të ndriçojnë ato momente të fshehta, që nuk kanë të bëjnë vetëm me dëshmitë e njohura të punës së tij, por edhe me esencën e jetës private. Profesor Leka krijoi baza të qëndrueshme të kërkimit shkencor dhe teksteve universitare në fushën e biologjisë, në një kohë kur mungonte shumëçka në këtë drejtim në Shqipëri. Pjesëmarrjet e tij në konferencat shkencore kombëtare dhe ndërkombëtare, artikujt dhe projektet kërkimore, i dhanë profilin e tij pamjen e profesionistit rigoroz, që me seriozitetin dhe përkushtimin e përhershëm, çonte përpara shkencën në vend. Por a mund të ishin bërë dot të gjitha këto, pa pasur një botë të brendshme të ushqyer jo vetëm nga pasioni, por edhe nga idealet, nga ato ide të mbushura me dritë, që ishin udhërrëfyese në çdo zgjedhje

të profesorit në jetë? Sot, është tejet e vështirë të gjesh njerëz që të jenë idealistë e t'i qëndrojnë deri në fund bindjeve të tyre. Në shoqërinë tonë, në mënyrë të vazhduar riciklohen valët e një konformizmi ndaj atyre që kanë autoritetin, që janë më lart, që kanë pushtet e që marrin vendime që thjesht miratohen si të tilla nga të tjerët. Për këtë arsye, modeli i profesor Lekës ka vlerë në ditët e sotme, sepse dëshmon pikërisht të kundërtën: edhe gjatë periudhës së komunizmit, edhe pas ndryshimit të sistemit, në jetën e tij ai është përballur me drejtuesit, iu ka parashtruar pa i rënë përqark faktet, të metat, padrejtësitë që syri i tij si studiues dhe shkencëtar kapte në lidhje me dëmet ndaj mjedisit, duke bërë që këto përplasje mes Davidit dhe Golias, të përfundonin me fitoren e të parit.

Natyrisht, njerëzit që guxojnë për t'i thënë gjërat me emrin e vërtetë që kanë, nuk mund të jetojnë të qetë, të strukur në anonimin e tyre. E kjo anë e karakterit të profesor Lekës, ka pasur një kosto jo të vogël për jetën dhe karrierën e tij. Ndaj në këtë libër synojmë të nxjerrim në sipërfaqe të gjitha ato dinamika që e bëjnë të plotë portretin publik dhe njerëzor të profesorit. Dhe nuk do të jetë vetëm hijeshia dhe arritjet e jetës publike që do të pasqyrohet në këto faqe, por edhe përditshmëria e qetë e profesorit, momentet intime me shokë, të afërt, me prindërit dhe familjarët e tij, me bashkëshorten dhe të dy bijtë, që e bëjnë njeriun të duket i gjallë dhe i afërt. Duke i kushtuar vëmendje hollësive dhe nuancave që do të shpërfaqen nga ngjarjet e përmbledhura në këtë libër, lexuesi do të arrijë që të krijojë një lidhje të thellë me një njeri që ndonëse ishte figurë e njohur, mbeti gjithmonë besnik ndaj vetes.

Nuk janë vetëm fjalët që e ndërtojnë këtë portret, por edhe ato detaje e ndalesa të pazakonta që përshkojnë tekstin dhe na japin atë ndjesinë se ai që ndriçon në faqet e këtij libri është një njeri i gjallë, i veçantë dhe i paharrueshëm. Kjo është forca e shkrimit, e aktit të kujtesës që është kusht për të lënë një gjurmë të rëndësishme në historinë e shkencës dhe sfondit politik në vendin tonë. Nën këtë dritë, jeta e profesor Lekës, "Portreti i një shkencëtari", është gati të bëhet pjesë e lexuesve që do të gjejnë në kapitujt pasues modelin e njeriut në shërbim të pakursyer ndaj vendit, natyrës, familjes, idealeve që sot i bëjnë jehonë të gjerë kujtimit të njeriut dhe trashëgimisë së rëndësishme të tij.

Prof. as. dr. Eris Rusi

VENDLINDJA, NJË COPËZ PËRJETËSIE

Mëngjes. Qielli mbi fshatin Kudhës mbushet ngadalë me dritë, një shkëlqim që zbret si kurorë agu. Bota është e zhytur në qetësi, por mjafton pak vëmendje që të ndiesh tingujt e parë të ditës: zukatjet e gjinkallave, fëshfërima e erës ndër degë ullinjsh e fiqsh, dhe diku larg, një jehonë e ëmbël valësh ku syri të kap kaltërsinë e Jonit që bëhet njësh me qiellin. Kjo është vendlindja e profesor Lekë Gjikhurit. Ai ka kaluar fëmijërinë dhe është rritur këtu, ndaj kjo copëz toke e ky copëz qielli ka mbrujtur karakterin e tij si njeri. E s'ka dyshim që vendi ku rritesh është hapësira më e shtrenjtë e jetës së njeriut. I përngjan një bote të përsosur në

Kudhësi

miniaturë, ku tingujt e natyrës dhe zëri i njerëzve ndërthuren në një gjuhë që ti e kupton plotësisht, pikërisht sepse të përket. Duket sikur ky vend të mbron e të jep besim, i heshtur por gjithmonë aty, gati për të të përqaftuar kurdo që kthehesh. Fillimisht nuk e di se përtej atij horizonti të ngushtë, ku fëmijëria jote merr jetë, shtrihen qytete e rrugë të panjohura, lumenj e fusha të paana. Pastaj rritesh, e bashkë me rritjen vjen edhe dëshira për të lëvizur, për të shkelur në vende të reja e për të njohur njerëz të rinj. Megjithatë, vendlindja mbetet një dritëz e pashuar: ajo regëtin brenda tije, ka aromën e ditëve të pambarimta, kur mosha ngjan të jetë pathyeshme nga sfidat; të sjell pranë vetes kujtimet e shokëve, hijen e babait, përkëdhelitë e nënës, zërin e vëllait, e kështu nuk mbetesh kurrë vetëm, sado larg të shkosh. Vendlindja është zanafilla e njeriut, e ky mëngjes, në Kudhës, shënon fillësën e këtij libri për profesor Lekë Gjikhurin. Tani që profesori nuk jeton më, pikërisht tek origjina e tij mund të mblidhen gjurmët e një ekzistence që ka lënë shenjë në shoqërinë tonë.

Në hyrje të një shtëpie të vjetër prej guri, ku oborri është i mbushur me lule shumëgjyreshë, e zonja e shtëpisë, si zakonisht, çohet herët në mëngjes. Ajo hedh një shall të hollë mbi supet dhe del në ballkon duke mbajtur filxhanin e kafes. Dukshëm një ritual i përditshëm, por njëkohësisht edhe një çast i shenjtë, kur njeriu bashkohet me kujtimet e tij. Rreth e rrotull, Kudhësi zgjohet dalëngadalë. Ky fshat, i vendosur mes kodrave në jug të Shqipërisë, ofron gjithçka që duhet për një ekzistencë të qetë e të bollshme. Këtu koha i sjell mëngjeset në formën e përkëdheljes së qiellit, me erën që fëfërin mbi ulla të shekullorë dhe zërin e lumit që përziehet me mërmërimat e jetës. Këtu, përballë gjelbërimit që zbret deri te bregu i detit Jon, është e lehtë të ndiesh paqen e asaj “botë të vogël e përkryer”, ku gjithçka ndjehet e afërt, e ngrohtë, e pastër. Një copëz toke e mbushur me jetë dhe njerëz punëtorë, ku gjelbërimi varet përmbi shtëpitë me çati të ulëta e i mbush me aromën e frutave të stinës. Mjafton të hapësh pak degët e një peme, buzë ballkonit, e do të dallosh vështirimin e kaltër të detit. Përtej degëve të hardhive, ku kokrrat e rrushit kanë filluar të shkëlqejnë nën dritën e diellit, Joni duket sikur lundron në horizont, as i afërt, as i largët.

Ndërsa mban filxhanin plot me kafe të ngrohtë, e zonja e shtëpisë shikon tavolinën prej druri, jashtë në ballkon, dhe kujtohet për njerëzit që kanë jetuar mbi këtë dhe’. Herë pas here, i vijnë fjalë të shkëputura, rrezet

e diellit hapen nga pas malit, e për një moment, bota sikur ngrin rrotullimin e saj. Nga zemra e tokës, vjen një përfytyrim i fortë, që i përngjan poezisë së jetës, mungesës dhe dashurisë në mes:

*“Filxhani i kafes mbi tavolinë,
Tavolina, jashtë në ballkon!
Përballë meje të shoh të ulur,
Te kjo karrige ku ti mungon!*

*Të pres ta ndajmë bashkë mëngjesin,
Dhe unë e di me qind për qind,
Ty të bje pjesa që ka dhe diellin,
E pikërisht kur ai lind!*

*Kafja në filxhan u ftoh,
Po fundja dhe të ftohtë e pi,
Vetëm mos shoh karrigen bosh,
Mos shoh sikur je ulur ti!”¹*

Këto fjalë, që kthehen në tinguj, janë të paperceptueshme për gruan që sapo ka nisur rutinën e ditës së saj. E megjithatë poezia është e pranishme këtë mëngjes në Kudhës, i flet mungesës, dëshirës për të pasur pranë njerëzit e shtrenjtë, që nuk janë më, e që lënë trajtën e tyre më të bukur, në formën e esencës, mbi botë.

Dhe mungesa e tyre... Ah, mungesa ndjehet aq shumë atje ku është vendlindja jote. Aty ku ka mbetur përqaftimi i dikurshëm, një dritë sysh e pazëvendësueshme, ritmet e përbashkëta në rrugicat me kalldrëm, e sidomos bisedat, gjallëria, shtëpia e mbushur plot, gjyshërit, fëmijët, jehona e përjetësisë, në atë copëz të bekuar toke buzë detit dhe malit. Ishte kjo “botë e vogël e përkryer” ku Lekë Gjikhuri hodhi hapat e parë, duke u njohur që fëmijë me aromën e rigonit e të borzilokut, me hijen e ullinjve që kanë qenë dëshmitarë të brezëve, dhe me rrugicat e kalldrëmta që mbartin ende peshën e burrave që iu zinte vend fjala.

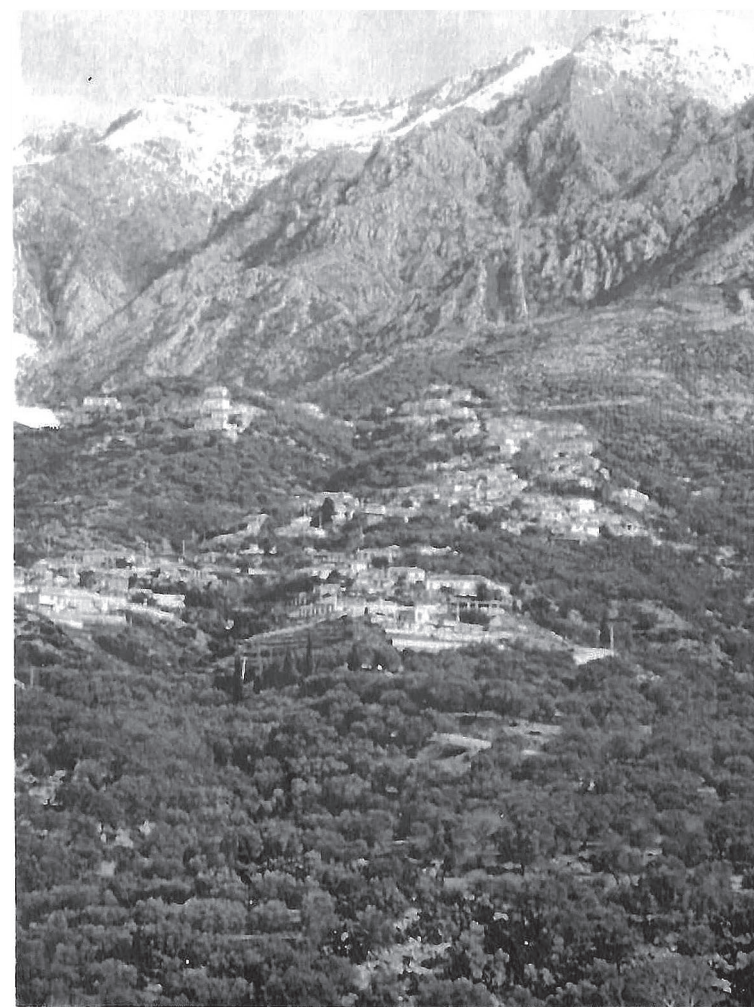
Profesor Lekë Gjikhuri, lindi pikërisht në këtë fshat, më 18 gusht 1938, një fëmijë i qetë, i shëndetshëm, që mori prej nënës buzëqeshjen

1. S. Rusi “Poezi të zgjedhura”.

*Leka 2 vjeç**Lekë Gjikhuri, 13 vjeç*

dhe kureshtjen për botën. Aso kohe Kudhësi nuk kishte rrugë makinash. Shtigjet kryesore ishin të shtruara me gurë, por të vështira për t'u kaluar, sidomos në dimër. Në verë, kur mbaronin mësimet, ai shkonte shpesh në Piqeras, tek halla Sose, e cila kishte dy vajza: Katinën dhe Antigoin. Ato i mburreshin se fshati i tyre ishte më i zhvilluar, kishte rrugë makinash dhe bregdet të mrekullueshëm, ndërsa Kudhësi ende qëndronte larg këtyre privilegjeve. Por Leka, me bindjen e sinqertë të një fëmije, iu përgjigjej se një ditë, edhe në Kudhës do të ndërtoheshin rrugë, madje edhe *“ujin e detit do ta sillnin në fshat.”* Kushërirat e dëgjonin këtë dëshirë me buzëqeshje në fytyrë, ndoshta si një ëndërr të paralizueshme, por fjalët e tij ishin si një parathënie e ndryshimit që një ditë do të ndodhte. Kishte një nuancë parashikuese në fjalët e fëmijës, që do të tregonin atë që do të shndërrohej në karakterin e fortë e të paepur të shkencëtarit në të ardhmen: ai e dinte çfarë ishte e dobishme dhe e nevojshme për natyrën e vendit të tij. Kur njerëzit krijojnë vetëdijen për të bërë mirë, herët a vonë do të gjendej edhe mundësia që t'ia dilnin mbanë qëllimit të tyre. Ky këndvështrim, idealist dhe njerëzor njëherësh, e pa të realizohej profecia e fëmijës diku rreth vitit 2000, kur profesor Leka si përfaqësues i Kuvendit mundësoi fonde që bashkë me kontributin e vetë banorëve të Kudhësit mundësuan të shtrohen

rrugët e brendshme me kalldrëm; më vonë, edhe me asfalt, duke e lidhur fshatin me rrugën kryesore drejt bregdetit. Kështu, në mënyrë simbolike, deti u afrua, pikërisht siç e kishte parathënë Leka qysh fëmijë. Ndaj mes Lekës dhe vendlindjes, lidhja ishte e fortë, sepse i përngjante një premtimi: këtë tokë të mbushur me histori dhe rrëfenja, ku kishin jetuar njerëz që patën dhënë gjithçka nga vetja, për vendlindjen e tyre, nuk do ta harronte kurrë. Kudhësi ishte oazi që mbyllte përbrenda të mirat që nuk i gjente kund tjetër. Edhe kur u rrit dhe shtegtoi drejt Tiranës, edhe pasi u largua për studime në Sofje të Bullgarisë, kur kthehej në Kudhës, Lekës i dukej

Pamje e përgjithshme e fshatit Kudhës

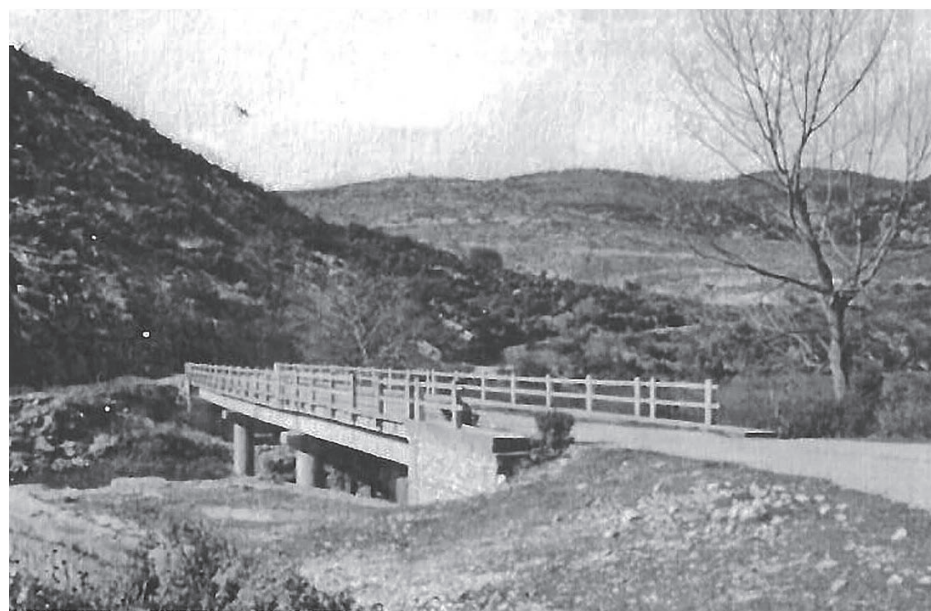
Një kthesë e rrugës që lidh fshatin, e shtruar në vitin 2001

se çdo gur, çdo avlli shtëpie, çdo pemë kumbulle apo arrë, kishte zënë vend në shpirtin e tij. Ishte këtu bahçja e mësues Dhimitrit, me kumbullat e ëmbla, me degët e varura me fiq, me hardhitë e rënduara me rrush, që dhuronin në çdo verë një begati të thjeshtë, por idilike.

Sot, që po merr jetë ky rrëfim për portretin e profesor Lekë Gjicknurit, nuk mund të mos mendosh për atë lidhje të munguar që ka nisur të kthehet në një boshllëk të madh, mes njerëzve dhe tokës së tyre. Në bashkëkohësi, është këputur lidhja shpirtërore me vendlindjen, me tokën e fëmijërisë, me kujtimet që i japin jetë imagjinatës. Ngjan sikur në këtë vrap të njeriut modern për të kthyer gjithçka në hapësira vertikale, vendlindja është lënë mënjanë, e bashkë me të edhe rrënjët e origjinës, edhe fjala e ëmbël e prindërve që nuk jetojnë më, edhe zëri i gjyshërve që jehonte dikur si vetë zëri i historisë, edhe aventurat, edhe pemët, edhe zogjtë, edhe njerëzit që përshëndesje çdo ditë, sa shkëmbeheshe në rrugë. Ndaj për ata që si profesor Leka kanë ruajtur lidhjen e përjetshme me vendlindjen, largimi nga kjo jetë nuk është lamtumirë, është thjesht një mirupafshim. Në Kudhësin që e donte aq shumë, sot gjithçka përqafohet nga një zbrazëti e ëmbël, sepse mungon Leka. Megjithatë, në rrugicat e kalldrëmta, atje ku dikur trokisnin

Qendra e sotme e fshatit

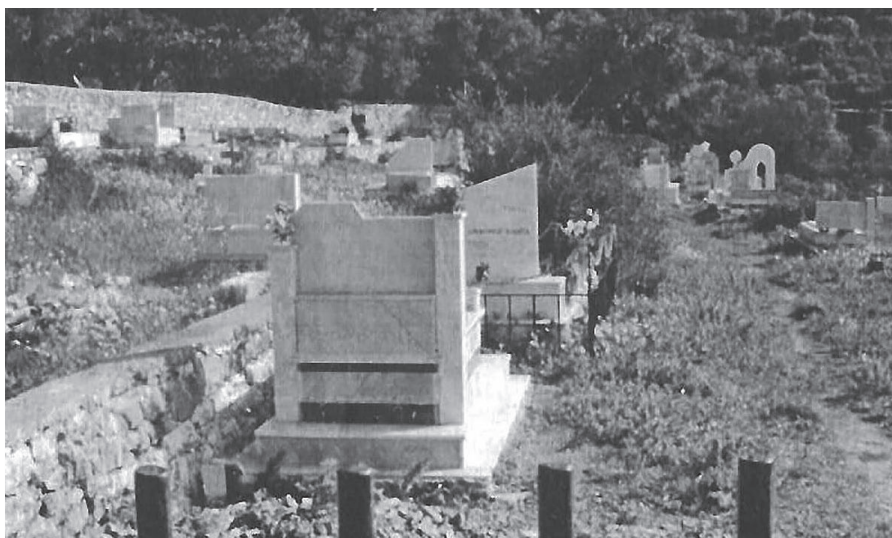

Ura që lidh Kudhësin me rrugën nacionale

hapat e gjallëruar të njerëzve, mund të ndihen akoma shenjat e pranisë së tij, një prani që ngjan se s'mund ta fshijë as vdekja, as lamtumira. Aty, e kupton se vendlindja, është një copëz përjetësie, që shkrihet përgjithmonë me shpirtin e njeriut.

Shkolla e re e fshatit

Varrezat e reja të fshatit

ZEMRA E BABAIT ËSHTË KRYEVEPËR E NATYRËS

- Mësues Panajot Gjikhuri -

Imagjinata e fëmijës ushqehet me fjalët e të rriturve, pret prej tyre atë tingull që e bën botën të kthehet përmbys, që hap shtigje ku mund të ecësh symbyllur, e anash të kalojnë figura të madhërishme, që të zgjojnë shpirtin e aventurës e të mbushin me krenari. Në këtë labirint që është fëmijëria, sa e rrallë dhe e vlefshme është të kesh pranë vetës dikë që mund të të marrë për dore dhe të të drejtojë në shtegun e duhur. Dikë që të jetë udhërrëfyshi yt, që të bëhet pishtar, të të ngrohë e ta ndriçojë rrugën tënde njëherësh.

Babai i Lekës, Panajot Gjikhuri, ishte udhërrëfyshi kryesor në jetën e të birit. Ai lindi në fshatin Kudhës, më 25 korrik 1902. Shkollën e mesme e kreu në Athinë, ku mësoi greqishten e vjetër dhe mori njohuri që do ta ndihmonin më vonë kur t'i jepej mësimdhënies. Pas kthimit në atdhe, në vitin 1921, ai u emërua mësues i parë i shkollës shqipe në Kudhës. Më vonë, dha mësim edhe në Qeparo, Vuno, Palasë, Himarë, Gumenicë, Vajzë e në shumë shkolla të tjera të bregdetit, duke mbetur gjithmonë i njëjti hulumtues i palodhur i fjalës shqipe. Ishin të njohura letërkëmbimet e tij me Halim Xhelon, Aleksandër Xhuvani, Jani Mingën e Thoma Papapanon.

Te Mësues Panajoti binte në sy një krenari e natyrshme, sa herë fliste për gjuhën shqipe. Për të, ajo nuk ishte thjesht mjet komunikimi, por vetë limfa e kombit shqiptar. Kjo ndjenjë e brendshme i jepte kënaqësi që shpalosej në bisedat me kolegë apo me nxënësit e vet. Ai e shihte gjuhën si një mozaik të pazëvendësueshëm, të ndërtuar me kujdes nga histori, ndjenja dhe virtyte shekullore. Këtë përkushtim të thellë ndaj dijes dhe identitetit e dëshmon edhe një shënim i dorës së tij, ruajtur në arkiv. Në anën e pasme të një fotografie që Mësues Panajoti ia dhuroi Muzeut të Gumenicës në

Babai i Lekës, Panajot Thanasi Gjicknuri me Fatos Rrapaj,
nxënës i Panajotit nga Gumenica.

Motra, Maria
dhe i vëllai i Panajotit,
Kristaq Gjicknuri.

vitin 1971, lexohen disa radhë që flasin me një qetësi mbresëlënëse për sfidat e arsimit në një fshat të vogël, por me njerëz atdhetarë:

“Prapa: nxënësit dhe mësuesi i Gumenicës, mars 1936.

Ajo shkollë u hap rregullisht për herë të parë më 15 nëntor 1915.

Populli arsimdashës, atdhetarë dhe i ndershëm, po dhe i vobektë, i atij fshati atë vit e kishte ngritur ndërtesën e shkollës me shumë përpjekje e mundime. U munduam shumë kohë me nxënësit që të sheshonim qafën shtufishte për oborr, e pak lëndina për kopshtin e shkollës. Mjaft e mundimshme që dhe puna mësimore vitin e parë, që nxënësit e rritur të bënin dy klasa (rendë) në 7 muaj.

Vitin e dytë shkolla kishte tri klasa, dhe të tretën e pas katër. Nxënësit (35-45) ishin të urtë e të bindur dhe përpjekshin për të mësuar. Disa prej tyre banonin në anë të lumit, por vinin rregullisht, si dhe bijtë e barinjve në pranverë prej Shashicës.

Pas tre vjetësh (15.11.1935 - 15.10.1938) u transferova në Dhërmë. Aty më vonë vendin tim e mori Harilla Kuçuli.

Ruaj kujtime shumë të mira për nxënësit dhe popullin e Gumenicës, dhe u uroj çdo të mirë.”

Në pak rreshta, Panajot Gjicknuri përmbledh frymën dhe realitetin e arsimit në jug të vendit, duke përcjellë kështu një fragment historie që e lartëson mësuesin në kujtesën e njerëzve që e njohën. Ky përkushtim dhe kjo lidhje me tokën amtare, i kanë rrënjët tek atdhetashuria e fisit Gjicknuraj,

Tre dëshmorët: Spiro Gjicknuri, Grigor Gjicknuri dhe Vasil Gjicknuri

Lapidari i dëshmorëve të fshatit Kudhës, ku bëjnë homazhe për 40-vjetorin e rënies në Pojskë të Spiro Gjikhurit dhe shokëve të tij.

Memorial i tre dëshmorëve: Spiro, Vasil dhe Grigor Gjikhuri.

duke u shtrirë më tej te ngjarjet e mëdha të Luftës Nacionalçlirimtare, ku Panajoti dhe të afërm të tjerë u rreshtuan në krah të luftës për liri. Djali i tij, Thanasi, doli partizan në Brigadën e Pestë Sulmuese, më pas u bë një nga pilotët e parë shqiptarë. Nga fisi i Gjikhurajve u derdh gjaku i tre dëshmorëve: Spiro, Vasil e Grigor Gjikhuri. Kronikat e kohës e përmendnin shpesh këtë sakrificë tragjike, si shenjë e familjes që nuk kursehej për atdheun. Pas çlirimit, Panajot Gjikhuri u emërua përgjegjës për arsimin dhe kulturën në ish-nënprefekturën e Himarës. Edhe pas moshës së pensionit, në vitet '60, vazhdoi të jepte mësim në Tiranë, në shkolla 8-vjeçare, duke qenë i palodhur në dashurinë për edukimin e brezave. Njëkohësisht, merrej me hulumtime gjuhësore e folklorike. Pas çlirimit të atdheut, ai ishte i pari përgjegjës për arsimin dhe kulturën në ish nënprefekturën e Himarës. (Në vitet '60 vazhdoi të jepte mësim në Tiranë, në një kohë, që kishte kaluar moshën e pensionit.)

Mund të përmendim në këtë rast një shkrim të mësues Panajotit, i botuar në gazetën “Zëri i Popullit” më 1971, ku duket përpjekja e tij dhe e mësuesve bashkëkohës për mësimin e gjuhës shqipe, vështirësitë e mëdha të asaj kohe dhe atdhedashuria që nuk mund të mos ndikonte edhe në rritjen dhe edukimin e fëmijëve të tij. Me rastin e pesëdhjetë vjetorit të shkollave shqipe të Himarës, ai, midis të tjerash, shkruan si më poshtë:

“Himara ka qenë një krahinë e përmendur gjithnjë në luftërat për liri. Natyra e vendit malor e shkëmbor me pak tokë për bujqësi, nevoja për të jetuar, i ka shtyrë banorët të merreshin me lundrim, me tregti dhe të shkonin kurbeteve, gjë që ndikoi për mësimin e shkrimit dhe gjuhëve të ndryshme, por pozita strategjike e vendit ka ndjellë edhe lakminë e shteteve të huaja sidomos të Greqisë, e cila shfrytëzoi edhe ndihmat e mirëbërësve shqiptarë të cilët kishin dhënë ndihma për hapjen e shkollave në fshatrat e Shqipërisë së jugut. Ato ndihma u përdorën jo vetëm për nxitjen e mësimdhënies, por qenë edhe çerdhe të propagandës greke që së bashku me borgjezinë tregtare vendase përgatitën aventurën kriminale të Spiro Milos më 1912-1914. Por këto shkolla antishqiptare patën edhe një të mirë, sepse duke pasur gjuhë të dytë frëngjishten dhe falë ndikimit të e propagandës së rilindësve, nxënësit filluan të shkruanin vetë shqipen. Më pas filloi të mësoarit fshehtas i gjuhës shqipe; Shtatë mësuesit e parë, Naqe Konomi, Epaminondë Varfi, Kiço Grillo, Jani Milo, Spiro Iliadi, Kostë Kondo dhe Panajot Gjikhuri, e mësuan si autodidaktë gjuhën shqipe, duke

u mbështetur në ndonjë gramatikë të rrallë të Kristoforidhit dhe të Samiut. Këta mësues nuk kishin arsimin e duhur, as libra, por kishin dëshirë të madhe për të punuar, dashuri të zjarrtë për gjuhën. Shkollat ishin bosh, por mësuesit së bashku me fëmijët e popullit të varfër, iu përveshën çdo pune, duke meremetuar shkollat, sajnin e piquin gëlqere, gips për shkumës etj., dhe dy orë, çdo të shtunë, merreshin me rregullimin e tyre ose mblidhnin ullenjtë, që i shisnin për të blerë ndonjë mjet mësimor. Megjithatë abetaret nuk ishin as të mjaftueshme, as të përshtatshme, mblidheshin kartonë, priteshin me kujdes dhe mbi to shkruheshin shkronjat e alfabetit. Me metodën e leximit dhe kontrollit kolektiv të përditshëm, me kopjimin e detyruar dhe të kontrolluar, u arrit që nxënësit e klasës së tretë dhe të katërt të lexonin mirë dhe rrjedhshëm dhe diktimet apo hartimet e tyre të kishin rrallë gabime...”

Në këtë artikull përmbledhet jo vetëm klima historike e zhvillimit të arsimit në vend, por edhe mënyra se si Panajoti e kuptonte shkollimin: si një akt përkushtimi që mbështetej mbi pasion dhe punë. E që, natyrisht, i jepte mësuesit peshën e idealistit për dijen, që mund të edukonte brezat për mirë. Megjithatë, një nga episodet më të pazakonta që e zbulon edhe më thellë karakterin e tij ndodhi vite më vonë, kur ai ishte në prag të daljes në pension. Ishte një mbledhje për diskutimin e programeve të reja mësimore, për “revolucionarizimin” e arsimit. Midis të pranishmëve, ishte edhe ministri i arsimit i kohës, Manush Myftiu. Kur Panajoti kërkon fjalën për të dhënë mendimin e tij, ministri Myftiu e ndërpret dhe i drejtohet me fjalët:

- Të dëgjojmë si unë dhe ti, këta që janë me arsim të lartë, Panajot!

Mësues Panajoti nuk e kundërshtoi dhe nuk reagoi menjëherë. Por ajo fjali i mbeti gjatë në mendje. Ai e ndjeu se, nën buzëqeshjen e ministrit, fshihej një nënvlerësim për përvojën. Ndaj nuk tha gjë në atë takim. Por reagimi i tij erdhi pa humbur kohë. Mësues Panajoti dorëzoi një kërkesë për të ndjekur shkollën e lartë të mësuesisë në mbrëmje. Në moshën kur shumë të tjerë e kishin mbyllur ciklin profesional, ai nisi një sfidë të re. E ndoqi mësimin me përkushtim, e përfundoi me sukses dhe, sapo mori diplomën, ia dërgoi personalisht Manush Myftiut, i cili tani mbante postin e zëvendëskryeministrit, me shënimin:

“Shpresoj të më dëgjosh tani që kam diplomën e arsimit të lartë.”

Zëvendëskryeministri Myftiu i kërkoi falje...

Ky episod, që hedh dritë më tepër mbi profilin e mësues Panajotit, mund të lidhet edhe me elemente të tjera që e bëjnë të plotë portretin njerëzor të tij. Megjithatë jo i pasur, ai ndihmoi edhe Kryqin e Kuq Shqiptar, gjë që pasqyrohet në një falënderim që kjo organizatë i drejton atij në Kudhës më 23 mars 1923. Te figura e këtij mësuesit të lidhur fort pas identitetit dhe gjuhës shqipe, mishërohen vlerat që kthehen në refleks edhe për Lekë Gjikhurin, e mbeten si model i pazëvendësueshëm, deri në fund të jetës së tij.

* * *

Fjalët e Panajotit, si një filad i lehtë prindëror, nguliteshin thellë në shpirtin e Lekës fëmijë, që kish nisur të çelte sytë drejt botës. *“Trajtoje si të shenjtë gjuhën shqipe, - i thoshte Panajoti Lekës së vogël, - se është si ajo krahina jonë, plot gurë të thepisur, por brenda ka fjalë të latuara e ëmbëlsi pa fund”*. Për t’i bërë sa më bindëse mësimet e tij, Panajoti e i tregonte të birit rrëfenja për fisin e Gjikhurajve. Shekulli i nëntëmbëdhjetë pat qenë i mbushur me kryengritjet e kombeve në Ballkan, për të krijuar shtetet e tyre. Gjithçka që ishte e bukur, por që rrinte në anën tjetër, kërkohej të shtihej në dorë, të tjetërsohej nga fqinjët armiqësorë. E në këtë furrnaltë konfliktesh ku ndodhte të hidheshin thëngjij të ndezur edhe në jugun e Shqipërisë, nuk mungonin episode që kalonin gojë më gojë e ktheheshin në dallëndyshe që ngrinin foleza legjendash në ato kohë të turbullta. Një nga rrëfimet që Panajoti përsëriste shpesh, edhe sot qarkullon në rrugicat gjarpëruese të Kudhësit. Është një nga ato episode, që kanë lënë gjurmë në jetën e njerëzve, por edhe në themelet e shtëpive, ku janë rrënjët që të lidhin me tokën, me atdheun. Kristo Vjero Gjikhuri, xhaxhai i Panajotit, ishte një nga figurat emblematike të familjes, veprimtar i hershëm i çështjes kombëtare, pjesëmarrës në Luftën e Lëkurësit më 1878 kundër shovinistëve grekë. Gjikhurajt kishin traditë që atë që e thoshin, ja e bënin, ja vdisnin. Morali dhe dinjiteti ishin balancë e ekzistencës, vetë jeta. Në fjalët e Panajotit, Kristo shfaqej si njeri zemërgjerë, por dhe i pathyeshëm. Ndaj tragjedia e jetës së tij, tanimë rrëfehej si simbol i njeriut që dilte të kthehej në dritë nga errësira.

Historia tregon që kur vajza e Kristos vdiq dy ditë para Pashkës së Madhe, ky i fundit u mbështoll e ra brenda hidhërimit të zi. Fshati, pa zemër të festonte ditën e Pashkës me këngë e valle, vendosi t’i rrinte pranë

dhimbjes së tij, duke hequr dorë nga hareja. Por Kristoja, i mbështjellë me pikëllim, dërgoi fjalë se donte të ndiqej zakoni. Të rinjtë e fshatit, nga nderimi dhe hidhërimi i thellë, nuk iu bindën: “Si mund të fillojmë ne këngën, kur ti je në mort?”

Atëherë, ai vetë u ngrit nga shtëpia dhe zbriti në lëmin e fshatit, ku zakonisht niste vallja e Pashkës. E megjithëse kishte sytë të rënduar nga lotët, shtrëngoi buzët dhe nisi të kërcente i pari, duke i ftuar fshatarët ta pasonin:

- Hajdeni, or bijtë e mi! Nuk dua hidhërimi im t’ju ndalë festën!

- Por, Kristo, - iu afrua një i moshuar, - s’ të qan zemra tani që vajzën s’ e ke më pranë?

- Unë për këtë e bëj, - tha ai, duke zgjatur duart, - që kujtimi për time bijë të jetojë në gëzimin tuaj.

Një nga një, filluan të hyjnë të gjithë në valle, e më pas, Kristo u kthye në shtëpinë e tij për të pritur ngushëllimet, sipas riteve të zakonshme. Qysh atëherë, në Labëri qarkullonte togfjalëshi: “Kush ka shpirtin e Kristos, s’ e mposht dot as dhimbja më e madhe.”

Kjo ngjarje e dhimbshme, e kthyer në një legjendë që qarkullonte vit pas vitesh, sot jehon përballë kishës së lyer me gëlqere të bardhë, në zemër të fshatit. Sa herë që bie kambana, tingujt janë edhe një homazh për shpirtin e burrave që dinin të qëndronin deri në fund të tillë, si Kristo Gjikhuri.

Por është edhe diçka që mbante mbërthyer fort vëmendjen dhe interesin e Lekës fëmijë. Një ngjarje e largët, e ndodhur para Çlirimit, me plumbat që fishkëllenin dhe armët që mbanin nën shenjë babain e tij, Panajotin. Kujtesa e fëmijës, mundohet të shtrydhë ngjarjet e dëgjua nga babai, e pak e nga pak megjulla largohet, ngrihet lart, drejt qiellit e me sytë e imagjinatës, tani mund të shikohet gjithçka.

Është një rrugë e mbushur me njerëz, në pazarin e Himarës, kur dëgjohen fjalët e mbushura me pezëm të një grupi djelmoshash:

- Perna! o prodhotis! (Po kalon tradhtari!)

Në ajër fishkëlleu një plumb paralajmërues. Panajoti, pa e përfillur, nuk ndryshoi ritmin, por bëri përpara me hap të ngadaltë e të zakonshëm. U hoq sikur nuk kishte ndodhur gjë, derisa njëri prej atyre që qëlluan nisi ta përqeshte:

- Mos u trembe, more Panajot? Të treguam se kush kalon këndeje...

Atëherë, Panajoti hoqi me qetësi xhaketën, duke e hedhur mbi krahun e majtë, në mënyrë që shfaqej revolveri në anën e djathtë. Drita e diellit përkëdhel metalin e fortë, e një vezullimë verbuese feks në gjithë sheshin dhe e mbulon me heshtje të thellë...

Këtu skena zhytet e gjitha në nëvetëdijen e Lekës së vogël, që buzëqesh dhe shtrëngon duart plot gëzim. Askush nuk flet më dhe kujtesa mbulohet nga mjegulla e kohës. Njerëzit e pazarit sfumohen, treten, sikur skena ishte vetëm një përplasje hijesh. Plumbi nuk kishte prekur askënd, por refuzimi i Panajotit për t’u gjunjësuar lexohej qartë.

Kështu, këto episode ishin nga të parët që shënjuan kujtimet e rëndësishme të Lekës fëmijë. Më tej, erdhën edhe ngjarje të tjera, fisi i Gjikhurajve kishte lënë gjurmë historie në kujtesën e zonës, e Panajot Gjikhuri ishte përfaqësues i denjë i këtyre gjurmëve. Ndaj fëmijëria e Lekës ndriçohet nga këto ngjarje, një pasuri kujtimesh të rrëfyera nga goja e babait të tij. Përmes tyre, fëmija dëgjon e përthith të mirën dhe virtytin. Me të drejtë mund të thuhet se, pa pishtarin e Panajotit, Lekë Gjikhuri nuk do ta kishte ndriçuar po aq fort udhën e vet, sa të bëhej një pionier në rrugën e shkencës dhe të dijes në Shqipëri. I ati pat qenë shëmbëlltyrë e njeriut që besonte se gjuha ishte një gur themeli i identitetit të kombit. Në sytë e Panajotit, fjala shqipe s’ ishte thjesht tingull, por dritë që i jepte jetë një populli, që i jepte kuptim historisë e kulturës. Që andej, Leka mësoi jo vetëm të dëgjonte rrëfimet patriotike e rilindëse, por edhe ta ruante, ta nderonte dhe ta çonte përpara misionin e atit të tij. Ashtu, si një pishtar që kalon nga një dorë në tjetrën, përkushtimi i Panajotit u përçua te i biri, duke formësuar trajtën akademike dhe njerëzore të Lekës. E sot, kur kujtimet gërshetohen me realitetin, kjo trashëgimi mbetet një testament i rrallë: nga rrënjët e atit, tek hapat e të birit, me dritën e dijes që lartohet në qiell.

NUK KA FAT I PARI I KLASËS

Gjithkush që sheh nga jashtë profilin e profesor Lekë Gjikhurit, studiuesit dhe trashëgimtarit të një tradite të pasur familjare, krijon menjëherë një përshtypje solemne. Një imazh i ndërtuar mbi themelet e përkushtimit ndaj dijes dhe atdheut, si një vijimësi e profilit të mësues Panajotit, i cili ia kushtoi jetën çështjes kombëtare dhe përhapjes së gjuhës shqipe. Por, brenda mureve të familjes, ky solemnitet merrte nuanca të tjera - herë të ngrohta, herë të rrepta, por gjithmonë të ngarkuara me një ndjenjë të thellë përgjegjësie dhe dashurie.

- Im atë ishte një njeri i dashur, por edhe i largët. I qeshur kur duhej, i rreptë kur ishte e nevojshme, - tregon Damian Gjikhuri, djali i Lekës dhe nipi i Panajotit. Jemi ulur në një kafe të qetë, në periferi. Tavolinat përqark janë të zbrazëta, si për të respektuar atë që është shenjtëria e rrëfimit. Kam me vete shënimet dhe dorëshkrimet e Lekës, materialet e ruajtura në vite prej profesorit dhe babait të tij, Panajotit.

- Si ishte Leka si prind? - e pyes dhe mendja më shkon te ato fije të padukshme që lidhin përherë zemrën e prindit me atë të fëmijës. Damiani mendohet, e në fytyrë i shfaqen gjurmët e kujtimeve, sytë i mbushen me një përzierje krenarie dhe respekti të thellë:

- Im atë kishte një autoritet të lindur; një nga ata njerëz që, edhe kur të qortonin, e ndieje që e bënin nga dashuria.

Unë tund kokën dhe përpiqem të përfytyroj si ka qenë fëmijëria e dy djemve të Lekës, kur babai i tyre kthehej çdo pasdite nga puna. Ata jetonin në të njëjtën shtëpi me gjyshërit e tyre, e këtu më shfaqet përpara figura e gjysh Panajotit. Mësuesi i përkushtuar që e vazhdoi mësimdhënien për vite të tjera pas daljes në pension, ishte patjetër një vatër dashurie për nipat e tij në familje. Ndaj nuk ngurroj ta pyes:

- Ka një episod të veçantë nga fëmijëria ose adoleshenca juaj, ku zëri i gjyshit është dëgjuar më fort se çdo zë tjetër brenda shtëpisë?

Damiani buzëqesh dhe e kuptoj që mendja i shkon në ato kujtime që nuk do të fashiten kurrë nga kujtesa e tij. Fillon të më tregojë një histori nga vitet '80, kur ai, adoleshent, për herë të parë u përball me zemërimin e babait të tij. Ishte një periudhë kur, për arsye që vetëm mosha e adoleshencës i justifikon, ai mungoi për një javë në shkollë. Mësuesit, të shqetësuar, nuk ngurruan të vinin këtë fakt në vëmendjen e Lekës, i cili ndiente përgjegjësi personale për sjelljen dhe rezultatet e djalit të tij.

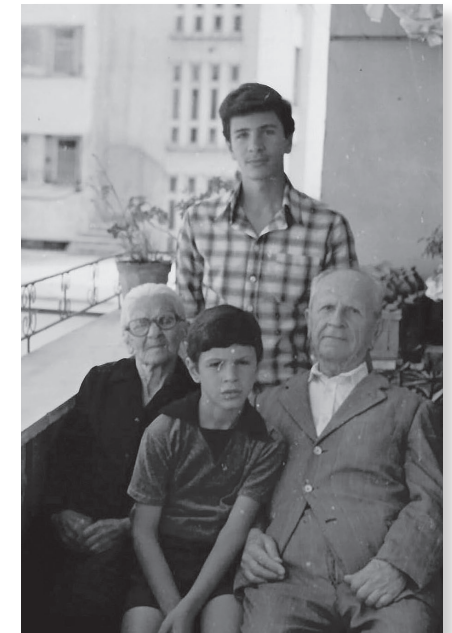
- Ishte viti 1985, - nis të tregojë, si të kujtohej papritur për dikë që e kapi "mat." - Kisha vendosur t'i bëja një "pushim" njëjavor shkollës. Pa arsye të fortë, thjesht si rebelim moshe. Natyrisht, mungesa ime nuk i shpëtoi mësuesve, që shpejt raportuan te Leka. Ndoshta skena do të kishte

Fotoja familjare, Tiranë 1988. Nga majtas sipër, Damian Lekë Gjikhuri; Spartak Thanasi Gjikhuri; Diana Thanasi Gjikhuri; Rajmonda bashkëshortja e Napolonit; Panajot Thanasi Gjikhuri; Artur Thanasi Gjikhuri me bashkëshorten Anilën; Thanasi vëllai i madh i Lekës me bashkëshorten Antoneta e cila mban për dore mbesën Antoneta; prindërit e Lekës Panajot dhe Eftali Gjikhuri; Lekë Panajot Gjikhuri; Panajoti, djali i Lekës; Danieli dhe Erioni, djemtë e Napolonit.

Liria dhe Leka në vitin 1988

Damiani dhe Panajoti me gjyshërit në vitin 1988

marrë përmasa më të vogla, po të mos ishte Leka një tip tepër korrekt, i cili e urrente idenë e "turpërimit" përpara të tjerëve. Ai erdhi në shtëpi shumë i zemëruar. Im atë ishte serioz dhe autoritar në punë, ndërsa në shtëpi nuk e ndatë asnjëherë natyrën e qeshur të tij. Por kësaj here, si duket i kisha kaluar të gjitha limitet. Më qortoi ashpër dhe më tha: "Çfarë do thonë tani mësuesit e tu? Që djali i Lekë Gjikhurit mungon një javë në shkollë?" Në ato momente, tensioni në shtëpi ishte i prekshëm. Gjysh Panajoti kishte zënë vendin e zakonshëm në kuzhinë, e nuk vonoi që të çohet, të hynte mes meje dhe babait, që të shmangte hatanë.

Mundohem ta përfytyroj këtë skenë, që i ngjan situatave kur prindërit nuk dinë çfarë drejtimi t'i japin sjelljes me fëmijët e tyre. Të tregohen tolerantë, mund të ndodhë që rrjedha e jetës të bëhet aq gjarpëruese, sa fëmijët të humbasin e të mos kthehen dot më në rrugën e drejtë. Të tregohen të ashpër, mund të thyejnë gjithë vetëbesimin, shpirtin e lirë dhe iniciativën që ka nisur të zërë formë në ndërgjegjen e fëmijëve.

- Gjyshi, me një buzëqeshje të lehtë dhe atë urtësinë që i buronte nga përvoja, nisi të fliste dhe ia preu hovin Lekës. Çdo fjalë e shqiptonte

ngadalë, hidhte një vështrim nga i biri, një vështrim nga mua, e shumë shpejt e kuptova që babai do të tërhiqej nga zemërimi i tij. Në fillim, i numëroi gabimet që kish bërë Leka në moshën time, e këtu, unë nisa të mbaj të qeshurën me zor. Im atë nuk fliste, veç e shikonte i habitur, ku donte që të dilte Panajoti. Kur ky filloi t'i tregonte që me fëmijët nuk duhej të silleshe ashpër, e ndjeva që Leka e kish reagimin në majë të gjuhës, do t'ia përmendte patjetër që dhe gjyshi në rininë e tij nuk kishte pasur vetëm sjellje të butë ndaj tyre, por papritur, ja ku gjyshi doli me një batutë që e kam edhe sot të ngulitur në mendje: "E tek e fundit, bir, mos harrë që nuk ka fat i pari i klasës!"

- Si the? - e pyeti Leka i habitur, duke ulur krahët i dorëzuar.

- Më dëgjove mirë: Nuk ka fat i pari i klasës!

Mua më shpëtoi një e qeshur, por pastaj, nisa të vras mendjen për ato fjalë. Edhe gjyshi, edhe im atë, kërkonin gjithmonë të jepnim më të mirën e të dilnim të parët në jetë. Ndërsa tani, po dëgjoja çudira?

- Nuk ka fat i pari i klasës! - përsërita dhe unë, e buzëqesha vetiu. Nuk kish dyshim që në familjet shqiptare ka qenë përherë e ngulitur ideja që duhet të mësoje, të dilje me të gjitha dhjeta, të ishe i pari, më i miri, e kjo sidomos atje ku prindërit kishin një status të ngritur intelektual. Por edhe për mua, ky pohim i gjysh Panajotit, po më sillte dyshimet e mia në mendje. Damiani tregoi se, në ato çaste, Leka mbeti si i hutuar: as s'dinte si t'i përgjigjej të atit. Me sigurinë e plakut të ditur, ai i jepte leje Damianit (e ndoshta të gjithë brezit të ri) që të gabonin, pa frikën e ndëshkimit ekstrem.

- Gjysh Panajoti e dha vetë shpjegimin. M'u drejtua mua e më tha që në jetë, me rëndësi ishte të tregoheshe i ekuilibruar, me karakter, i drejtë, e jo gjithnjë i shkëlqyer. Këto fjalë më lanë një mbresë pashlyeshme, jo vetëm për tonin e butë të gjyshit, por edhe për filozofinë që ato bartnin. "I pari i klasës" nuk përbën domosdoshmërisht suksesin në jetë. Vrapojmë të jemi të parët, duam të jemi të parët edhe atje ku nuk kemi talent apo aftësi. E harrojmë që shkëlqimi në jetë vjen edhe nga cilësi të tjera, ku më e rëndësishmja lidhet me kultivimin e vlerave që të bëjnë pikë së pari njeri!

SA I TRISHTUAR ËSHTË SHPIRTI, KUR LËNGON NGA DASHURIA

Ka lajme që askush nuk dëshiron t'i dëgjojë ndonjëherë. Mesazhe që ngrihen me erën e depërtojnë brenda shtëpisë, të gjejnë e të zbehin në fytyrë buzëqeshjen. Ti e kupton që ka ndodhur diçka, e ndien që nuk mund të bësh dot gjë, shtrëngon grushtet, do të rrahësh me to ajrin, të tronditësh muret e godinës, të grushtosh botën e të ngresh një pluhur ku të mos duket asgjë. Kështu, tym e kaos është njeriu kur mëson atë që sapo ka ndodhur, kur e ndien që njeriu i dashur vuan, lëngon, humb e nuk do të vijë më, një herë e përgjithmonë.

Në këtë shkulum trishtimi, atje ku gjërat janë paracaktuar dhe ti e ndien që je vetëm një spektator, dëgjuesi që s'ka ç't'i bëjë lajmit që vjen, vëmendja shkon tek ata njerëz që kanë jetuar gjatë, e në përfundim të moshës së tyre përballen me trokitjen që s'është për ta, por për fëmijët që kanë sjellë shumë vite më parë në jetë. Kjo e bën të veçantë rrëfimin për mësues Panajotin, babain e Lekës, me një shtegtim jete ku kish kaluar e kapërcyer të gjitha sfidat e peripecitë e mundshme. Por një ditë, në shtëpinë ku banonte bashke me bashkëshorten e tij dhe me Lekën, Lirinë, gruan e tij dhe dy nipërit, Damianin dhe Panajotin e vogël, në atë shtëpi të ndërtuar me punë vullnetare, në lagjen Avni Rustemi, në vitin e largët 1985, e nuhati që gjërat nuk ishin në rregull. Nuk ishte asnjë shkreptimë në qiellin e Tiranës pas vitit 1997, nuk u ndienë lëkundje tërmeti që të bëjnë të strukesh ku të mundesh, të mbyllësh sytë e të presësh të mbarojnë dridhjet. Mjaftoi të shikonte fytyrën e tretur të të birit, që të kuptonte.

- Kam qejfta kujtoj shpesh gjyshin, - më thotë Damiani, duke rrotulluar filxhanin e kafes në duar. - Ishte 97 vjeç kur ndërroi jetë. Mendo: gati një shekull i tërë mbi shpatulla. Ai s'e la kurrë veten deri në fund. E adhuroja që fëmijë; ishte njeri i fortë, shumë i fortë.

Damiani qesh lehtë, sikur në atë buzëqeshje të fshihet mall, dhimbje, kujtime. Lëviz pak në karrigen ku qëndroj i ulur përballë tij. Jemi në apartamentin e tij dhe po bëj intervistën e radhës për librin. Sapo ka rënë muzgu, jeta në Tiranë lëviz me një kaos të zhurmshëm, por brenda apartamentit për një moment bie heshtja.

- Kur ndërmend gjysh Panajotin, - rifillon Damiani, - *gjëja e parë që më vjen në mendje është shkolla. Sepse ai dinte greqisht, italisht, komentonte gjithçka, që nga zhvillimet në Izrael, e deri te çështja e Palestinës. Për mua ka qenë "shkollë më vete," një akademi e gjallë. Askush nuk e mendonte që ai, deri në moshën 97-vjeçare, do të ruante ende atë kthjelltësi mendore, por ai rrinte dhe debatonte, këshillonte e shpjegonte botën me një gjallëri të jashtëzakonshme. Mendohej të zbuste të gjitha prapësitë tona në sytë e babait. Më kujtohet që gjatë kohës që isha student, vëllai i vogël, Panajoti, vonohej herë pas herë e kthehej në mbrëmje në shtëpi. Pas shumë vonesash të përsëritura, Leka, nuk duroi më tha me duart e tensionuara, bëri një premtim me zë të lartë: "Prit kur të kthehet, e do t'i ketë punët me mua!" Atë moment, ndërhyri gjyshi, që sikur të druhej mos vërtet im vëlla do të ndëshkohej, e mori me të mirë tim atë, duke i thënë: "Po dale o Leka njëherë, ta bisedojmë, se kush e di si e ka pasur punën..." Sa herë e kujtoj këtë, mendoj mos ndoshta ngaqë vëllai im i vogël kishte marrë emrin e tij, e kjo e bënte ta donte më tepër. Por pastaj mendoj që unë isha ai që rrinte me orë të tëra ta dëgjonte, më pëlqente mënyra si e sillte të shkuarën, historinë, në formën e rrëfimit tek unë, ndërsa im vëlla donte që gjyshi të dilte drejt e në temë, i kish ngjarë natyrës ekzakte të Lekës dhe Lirisë.*

Këto kujtime sjellin sërish një tjetër moment pauze në dhomë. Por këtë herë Damiani ka një buzëqeshje të lehtë në fytyrë. Të kujtosh kohën e shkuar, do të thotë të futësh dorën në thesarin e një jete ku gjithçka kishte ngjyrë, gëzim, lumturi, sepse ishit të gjithë bashkë, si familje e plotë, ku nuk mungonte askush.

- Si u përball me sëmundjen e profesor Lekës Panajoti? - e ndërpres unë nga kujtimet. Kam në mendje atë pështjellim të krijuar në shpirtit e të moshuarit, kur e pat ndier atë që askush nuk guxonte t'ia tregonte hapur.

- Prindërit e donin shumë Lekën, - thotë më në fund, duke lëshuar një psherëtimë të lehtë. - *Unë e doja shumë gjyshin. Po ta vë në peshore, mund të them se e kam pasur si një shkollë më vete. Më mësoi shumë, më dha formim, më dha vizion. Dhe kur vinte puna te Leka, gjyshi e vlerësonte atë më shumë se këdo tjetër. Sepse Leka kishte diçka që të tjerët nuk e*

kishin. Ai ishte tolerant, i butë, i dashur, por edhe i palëkundur në virtytet e tij. Xhaxhai tjetër, që ishte komandant aviacioni, ishte më i rrëmbyer. Ai i treti, që ishte mjek, ishte më i shkujdesur; më i dhënë pas shoqërisë dhe jetës mondane. Por Leka... Leka i kish mbledhur të gjitha të mirat. Ishte një shpirt i madh. Emri i tim ati ishte kapital moral i jashtëzakonshëm. Sot në Shqipëri gjëja më e rëndësishme është të gjesh karakterin dhe im atë e kishte. Ndaj Panajoti e donte aq shumë.

Damiani ndalon sërish rrëfimin dhe shikon tutje, sikur do të gjejë fjalët e duhura për të vazhduar më tej. Mbushet me frymë dhe thotë:

- *Kur Leka, u diagnostikua me sëmundje të keqe, Panajoti e shihte si ikte me ditë e muaj të tërë, e kthehej nga kurat, më i lodhur, më i dobësuar.... Ai mendohej të na kursente, por gjyshi e kuptoi. Një ditë, me një vështrim të vrarë, ai tha: "Ky djalë ka një sëmundje të fshehtë, që s'ma thoni, por unë e di që s'e ka të gjatë."*

Damiani lëviz lehtë kokën, por e ka të pamundur t'i fshijë ato skena që janë të gjalla brenda tij. Pastaj i rikthehet rrëfimit, duke e zgjedhur me kujdes çdo fjalë:

- *Bëri atë që nuk ia priste mendja asnjë njeriu, vendosi për diçka që vetëm ai mund ta bënte. Nuk preku më asnjë kafshatë ushqimi. Nuk foli më për këtë vendim, thjesht e ndërpreu çdo përpjekje për të mbajtur veten gjallë. Kur nëna u mundua ta merrte me të mirë, iu kthye me zë të lartë: "Nuk mund të ikë fëmija para prindit. Është prishur bota." Për dy javë, nuk hëngri. Nuk u ankua, nuk kërkoi asgjë. Vetëm priste, me atë qetësinë që kishin njerëzit e vjetër të fshatit, të bindur se jeta dhe vdekja janë pjesë e një cikli të madh. Ai zgjodhi të shkojë i pari, para se të shihte Lekën të ikte. Sepse për të, dashuria për djalin ishte më e fortë se instinkti për të mbijetuar. Nuk i pranoi këshillat e askujt, as të mjekut, as të familjes. Ishte vendimi i tij. "Nuk mund të lejoj, - thoshte, - që im bir të shkojë para meje."*

Damiani mbyll sytë, sikur ta ketë ende në vesh atë zë të fortë e vendimtar. E kupton se sa i thellë ka qenë ai gjest, një dëshirë e çuditshme, e dhembshur, me të cilën Panajoti donte të kundërshtonte ciklin e jetës, donte të respektohej ligji normal i natyrës, i asaj natyre pas së cilës i biri kishte dhënë gjithçka nga vetja, për ta mbrojtur e studiuar.

Tani, ndërsa i japim fund bisedës, përpiqem të rindërtoj në mendje gjithë atë tragjedi njerëzore: një burrë 97-vjeçar, i cili vendos ta braktisë këtë botë sepse s'pranon të shohë ç'shtegtim të padrejtë ka marrë jeta e birit të tij. E në atë akt që të shpie përballë portës misterioze, që hapet

vetëm një herë, në ekzistencën tonë, e mbyllet përjetësisht pas krahëve, duket sikur historia e Panajot Gjikhurit i ngjan lashtësisë së kohërave, kur njerëzit kapërcenin lumin Akeront të Hadit, në botën e përtejme, por vetëm guximtarët dhe heronjtë nuk druheshin të zhyteshin në ujërat e tij, si për të sfiduar Perënditë. Çuditërisht, në këtë përzierje kohësh, botësh, jetësh, kur kam përballë djalë e profesor Lekës, që më rrëfeu historinë e gjyshit të tij, më vijnë të gjalla vargjet e një poezie, që kumbon e do të thotë: Ç’janë bijtë pa etërit, e etërit, pa bijtë e tyre nën këtë qiell, nën këtë përjetësi:

Ku do të shkosh kështu,
me këtë kostum të ri?!
Me këto këpucë të reja
ku do të ecësh!?

Atje lart në qiell,
me kë ke lënë takim,
Dhe ne s’na ke thënë
e vazhdon të heshtësh!

Çdonjërin nga ne qielli lart e pret,
Këtë e kemi ditur që në lindje!
Ato këpucë veç një herë vishen,
Veç këtë çast kur je nisur për ikje!

Kujdes, ju që hidhni dheun mbi të,
Asnjë njollë nuk dua në kostumin e tij!
Se ai po niset në një udhë të largët
Dhe gjithnjë i ka pëlqyer të jetë i ri!

Se ai po niset në një rrugë pa kthim,
Ashtu i vetëm, siç ka qenë gjithnjë!
Kujdes ju që po ngrini shtëpizën e tij,
Mjaft hodhët dhe” se nuk duhet më!

Tani,
Hidhni qiellin
Mbi të!¹

1. Skënder Rusi, “Dalëngadalë unë po bëhem ikje”, Schnell, 2023.

KUJDESU PËR LEKËN, SIKUR TA KESH BIRIN TËND

Jeta e njeriut është si pjalmi i luleve: një flad i papritur e merr dhe e përhap në botë, i shtyn kokrrizat e vogla që ulen e ngrihen në ajër, derisa zbresin dhe bien butë mbi njerëz që i mbajnë përbrenda vetes gjithmonë. Kujtimet nuk të kthehen përherë në mendje, por kur kjo ndodh, ato shoqërohen me ditët e dikurshme, kur koha kishte të tjera ngjyra, kur e ndieje veten të ri, të mbushur me energjinë e bukur të moshës. Pastaj, një çast, e sheh veten të rrethuar nga kolegët, miqtë, familja... ata që dikur ishin pika të veçanta në rrugëtimin tënd dhe që sot janë kthyer në rrathë koncentrikë që shtrihen e përhapen larg prej teje, duke krijuar ura mes të shkuarës dhe së tashmes. Ndërsa ti nuk dukesh, ti je. E ndërkaq, koha ndryshon, ndërron fytyrat, zbeh ngjyrat dhe lë pas vetëm ngjarjet: ato të rrallat, të pacenuarat, të palëkundurat. Janë ato kujtime që nuk i merr dot era dhe mbi të cilat mbështetet ndonjëherë ekzistenca e njeriut. Dhe ja ku jemi sot, kur ora shënon të tashmen dhe një trokitje e lehtë dëgjohet në derë. Me hapa të ngadaltë, por të vendosur, i ngjit shkallët që çojnë në zyrën e rektorit të universitetit “Luarasi”, profesor Ethem Rukës. Korridoret e heshtura mbajnë ende gjurmët e viteve të kaluara, të bisedave akademike, të reflektimeve të thella. E tani, në këtë çast, një tjetër bisedë është gati të nisë; një bisedë që do të lidhë fijet e një kohe të largët me të tashmen, që do të mbushë boshllëqet e së shkuarës me fjalët e atyre që e mbajnë mend dhe e kujtojnë me respekt atë që dikur i dha ekuilibër kohës së ndarë së bashku. Jam munduar të rikrijoj fijet e së shkuarës, ato fije të holla por të forta, që e lidhin jetën e profesor Lekë Gjikhurit me ambientin e tij akademik, me kolegët, miqtë, studentët që dikur ishin pjesë e qenësishme e jetës së tij. Nuk është e lehtë të deshifrosh ndalesat më të rëndësishme në jetën e një njeriu që nuk është më mes nesh. Materialet arkivore, intervistat,